

KÉT MAGYARVONATKOZÁSÚ DEKRETÁLIS ÉRTELMEZÉSÉHEZ

A középkori egyház joga alig egy századdal Gratianus nagy egyházi jogi kodifikációja, a *Concordia discordantium canonum* létrejötte és hivatalos elfogadása után a „*Jus decretorum*”, a római jogi mintára készült tételes jogi összefoglalásból, a dekretumokat magyarázó, értelmező, különböző jogesetekre és tényleges viszonyokra alkalmazó „*Jus decretalium*” alakult. A dekretálisok gyűjteménye, melyet IX. Gergely a Bolognában tartózkodó doktoroknak és scholarisoknak megküldött (1234) ennek a jogmagyarázó tevékenységnek első gyümölcse. Ezt még az elkövetkező évszázadban más gyűjtemények követték: a *Decretales* öt könyvéhez VIII. Bonifác (1294—1303) által hozzáadott *Liber sextus*, majd meg az avignoni pápai bürokrácia nagyra nőtt apparátusának tevékenységét szemléltető *Clementinae* V. Kelemen (1305—1311) és az *Extravagantes* XXII. János (1316—1334) korából. A később létrejött gyűjtemények: a *Liber septimus* és az *Institutiones* már nem a középkori joggyakorlatot tükrözik, az utóbbi meg inkább iskolai célra készült kompendium.¹

E dekretálisok, döntvények és magyarázatok jelentősége a középkori viszonyok ismerete szempontjából természetesen igen nagy. Növekvő számuk a kuriának, az egyes jogi tételek, sőt dogmatikus tanítások értelmezésében megnyilvánuló állandó tevékenysége, világosan mutatják azt a jog-bizonytalanságot, mely a feudális társadalmat általában jellemezte és amelytől a római egyházat a *Lex Romanából* merített² fejlettebb jogérzéke sem mentette meg.

A „*jus scriptum*” állandó fölényét hangoztató megnyilatkozások ellenére is a feudális szokásjog, a „*consuetudo*”, íratlan, tényleges helyzetet figyelembe vevő, általánosnak tekintett jogszabályokat partikuláris megoldások mögött háttérbeszorító gyakorlatának hatását az elfeudalizálódott egyház természetesen nagyon is megérezte. „*Les coutumes s'emportent toujours sur les droits*” állapítja meg sok évtized tapasztalatával egy francia jogtörténész.³ Az egyház joggyakorlatában különösen akkor lett következtelen és bizonytalan, mikor a társadalom, a feudalizmus gazdasági alapjával, vagy a társadalmi mozgalmak dinamikusabb helyzetalakító erejével került érintkezésbe. Ilyenkor volt főként szükség az interpretálásra, és így születtek a dekretálisok. A tanulság: óvakodni kell a középkori egyház tételes jogának mechanikus

¹ Kiadásaik a „*Corpus Juris Canonici*”-ban, részletesen lásd Holtzmann fenti közlését.

² Az egyházi használatra készült római jogi összefoglalás neve: *Lex Romana canonice compta*.

³ Charles Petit-Dutaillis.

alkalmazásától a részleteikben nem mindig feltárt történelmi viszonyokra. Az egyház tételes jogánál sokszor többet mond az interpretálás, illetőleg az interpretálás okának és alapjának felderítése. A tételes jog ez esetben is kevesebbet jelent, mint a történelmi valóság; s a középkori egyház jogrendszere sem ugyanaz, mint a középkor egyházi életének teljessége, melyet a feudális társadalom szövevénye inkább meghatározott, mint a *Decretum Gratiani*.

*

A Holtzmann professzor szívességéből tudomásunkra jutott, általa hetediknek számozott dekretális eddig datálva nincs, létrejöttének körülményei még inkább tisztázatlanok, lehetséges értelmezése viszont mindkettőre választ adhat. Mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, hogy mi volt a dekretális létrejöttének indító oka. Egy magyar király — Holtzmann szerint III. István vagy III. Béla — azzal a kérdéssel fordult a pápához, hogy vajon a trónörökös („primogenitus regius”) valóban újra kell-e keresztelni. A pápa nemleges válasza világos: „nec reiterandum, irreiterabile sacramentum”. Már nehezebb biztosabban válaszolni arra, hogy miért volt szükséges a trónörökös keresztiségének megisméltlése. A megoldást — úgy vélem — a „neque in baptisate a bono maius vel a malo minus sacerdote confertur” szavak adhatják. Ezekből ugyanis az tűnik ki, hogy a pápa álláspontja szerint a szentséget — ez esetben a keresztiséget — kiszolgáltató pap morális minősítésétől a szentség érvényessége nem függ. Valaki tehát az ellenkezőt állította és a királyfit keresztelő pap méltatlanságára hivatkozva vonta kétségbe keresztisége érvényességét, annak megisméltlését kívánta. Az így rekonstruált tényállásból három kérdés következik. Ki volt a „királyi elsőszülött”, ki keresztelte és ki vonta kétségbe keresztiségének érvényességét?

Holtzmann, mint láttuk, III. István vagy III. Béla királyaink valamelyikére gondol. III. István „elsőszülöttjéről” csak egy meglehetősen bizonytalan következtetés tájékoztatna.⁴ III. Béla első fiának viszont, a későbbi Imre királynak születési éve is biztosan megállapítható. A továbbiakból ki fog tűnni, hogy a sokkal nagyobb valószínűség szerint csak ő lehetett a dekretális „primogenitus regiusa”. Ez esetben a pápai levelet Imre születési évére: *1174-re datálhatjuk*.⁵

Imre királyfit keresztelő egyházi személy kilétéről alaposan tájékoztatnak az Árpád-házi királyok oklevelei, elsőként maga Imre. 1198-ban az esztergomi egyház kiváltságai között említi, hogy „... rex Vngarie, quicumque fuerit a Deo coronatus per Sedem Strigoniensem, in signum catholicae fidei deciman solvere deberet Archiepiscopo Strigoniensi, a quo *fidei baptismatis* et coronam receperunt...”⁶ Öccse és második utóda, II. Endre 1209-ben ugyanígy nyilatkozik: „... ecclesia b. Adalberti martiris, quam matrem regni esse et metropolim quamque patribus et praedecessoribus nostris cum insignibus *fidei sacramenta* regalibus amministrasse constat...”⁷ Általános gyakorlat szerint tehát az esztergomi érsek szolgáltatta ki a szentségeket,

⁴ Wertner Mór: Az Árpádok családi története. — Nagybeeskerek. 1892. 320. l.

⁵ Wertner: i. m. 357. l.

⁶ Fejér: Codex diplomaticus. II. 324.

⁷ Knauz: Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I. Esztergom, 1874, 185. l. Vö. Balics: A római katolikus egyház története Magyarországon, II/1. Bpest, 1890. 3—5. l.

köztük a keresztséget is, a királyi család tagjainak, vagy legalább is ez az ő felügyelete alá tartozott.

Általános gyakorlat szerint, mert miként éppen III. Béla esete példa arra, hogy a koronázást az esztergomi érsek — Lukács — megtagadta,⁸ megtagadhatta a méltatlannak tartott királynak és családjának a szentségekkel ellátását is. Hogy Lukács érsek a királyfi születésekor már kiengesztelődött volna Bélával, nem bizonyos. Az oklevelekben egy esettől eltekintve⁹ élete utolsó éveiben egyébként nem szerepel. De az ország másik érseki székén ült ekkor a Kuria előtt inkább kedves András érsek, Lukács ellenfele,¹⁰ az esztergomi szék jogainak „megátalkodott lábbal tiprója”, akit az esztergomi főpap ki is közösített. András kész volt a királyt megkoronázni, és kész lehetett a szentségekkel is ellátni őt és családját, elsősülöttjét pedig megkeresztelni. Mindezekből azt következtethetjük, hogy a királyfi keresztelője a kalocsai érsek volt, s aki az érsek morális alkalmasságát és ezzel kapcsolatban a szentség érvényességét kétségbevonta, Lukács volt, az esztergomi érsek és a királyi ház jogszerinti főpapja.¹¹

Mindez idáig egyszerű joghatósági vitánál nem látszana többnek, ha nem irányítaná figyelmünket ismét magára a dekretális rációját kifejező „neque in baptisate a bono maius vel a malo minus sacerdote confertur” mondat. A keresztség nem lesz sem kisebb, sem nagyobb hatású, ha jó vagy rossz pap szolgáltatja ki. A pápa általánosságban beszél. Nem nyilatkozik arról, hogy a királyfit keresztelő pap vagy főpap méltó volt-e erre a szerepre vagy sem. De Lukács nagyon is konkrétan gondolkozott. András az ő szemében az egyházból kitaszítandó simoniákus volt,¹² már pedig ő mitől sem borzadt inkább mint a simoniának még az árnyékától is. A simoniákus egy szélsőséges felfogás szerint valójában nem is pap, az általa kiszolgált szentségek érvénytelenek.¹³ Lukács érsek aggályai ez álláspontból válnak érthetővé.

Ez az álláspont pedig a VII. Gergely-féle reformmozgalmak legszélsőségesebb képviselőinek, és ezeknél élesebben a milánói Pataria híveinek a klérusról alkotott nézetei között e dolgokról vallott felfogásával lenne azonos. Lukács érsek magatartásának megértéséhez tudnunk kell, hogy a középkori egyház a XII. században még lazább dogmatikai fegyelemmel rendelkezett és elviselt olyan belső ellentmondásokat, amelyek később már a hivatalos egyház kereteit szétfeszítették. Meg azután az, amit életéről tudunk — (szigorú aszkézise¹⁴ — szentté is akarták avatni — a szélsőséges gregoriánizmushoz közel kerülése, bizonyos misztikus vonások — jövődömondások),¹⁵ — is hozzá járulhat ahhoz, hogy a királyi elsősülött kereszt-

⁸ III. Ince levele Imre királyhoz: 1204; *Knauz*: Monumenta. I. 122. 1.

⁹ *Szentpétery*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Bpest. 1923. 126. sz. 1174—78 között.

¹⁰ L. Holtzmann-nál az 5. dekretalist, valamint az ott közölt irodalomban Holtzmann tanulmányait.

¹¹ Lukács és András vitájáról újabban: *György János*: Gesta Regum Gesta nobilium. Bpest, 1947. 7—13. 1.

¹² *György*: i. m. 35. 1. és Holtzmann fent 2. és 3. dekretális.

¹³ A szentségek kiszolgáltatására vonatkozó katolikus tanítás jó összefoglalása: *Lexikon für Theologie und Kirche*. V. 941. IX. 83. 86—87. 1.

¹⁴ *Balics*: i. m. 126—127. 1.

¹⁵ Lukács életéről kortársa és személyes ismerőse: Gualterus Mapes *De nugis curialium. Distinctio II. VII.* A Lukácsról szóló rész: *Marczali Henrik*: Árpád-kori emlékek a külföldön. Történelmi Tár. 1878. 171. kk. 1. „Vidi Parisius Lucam Hungarum

sege dolgában vallott radikális, a pápa által e levélben kifejtett katolikus felfogással *nem egyező* nézetei érthetőbbeké váljanak és ezzel együtt e dekretális létrejöttének körülményei is.

*

A második dekretális — Holtzmannál a nyolcadik —, melynek problémáival ezúttal foglalkozunk, töredékes formájában, a Corpus Juris Canonici régi gyűjteményes kiadásában is megtalálható (Decret. Greg. III. Tit. 30. c. 20.). Holtzmann professzor fenti közlésében kaptuk meg a teljes szöveget, melynek segítségével reméljük, hogy közelebb férkőzhetünk a dekretális értelméhez, ahhoz a történelmi helyzethez, mely szükségessé tette a pápa megkérdezését és válaszána a most teljességben ismertté vált formában történt megfogalmazását.

Az esztergomi érsek által a pápa elé terjesztett probléma nyilván az lehetett, hogy olyan esetben — a levél szerint különben ez Magyarországon régi és igen gyakori lehetett „consuetudo in Hungaria inoleuit” —, ha valaki lakóhelyét változtatja és az egyik püspök megyéjéből a másikéba költözik át, melyik püspöknek tartozik a dézsmával. A dekretális tömeges, gyakori szokásról beszél: „multitudo populi, plerumque . . .” Ha meg a válasz az lenne, hogy mindkettőnek, melyiknek milyen formában, milyen alapon? A kérdésessé vált eset nem könnyen érthető, de nem tudta azt könnyen megérteni a pápa már akkor sem. Bizonytalan válaszai: „nihil certum duximus respondendum”... „tu eligas in hoc casu . . .” ezt nyilván mutatják. Talán az érsek előadása nem volt világos, talán különféle természetű esetekből összetevődő jelenségről volt szó, mely a pápa számára szokatlan vagy éppen érthetetlen viszonyokból keletkezett. E jelenséget rekonstruálni ma már teljes biztonsággal igen nehéz. Kísérletünkhöz támpontul egyedül a dekretális ama része szolgálhatna, melyben a pápa a dézsma két fő válfajáról,¹⁶ a „decima personalisról” és a „decima praedialisról” nyilatkozik. Az előbbi alapja a személyi jövedelem, keresmény, az utóbbi a földbirtok. Holtzmann helyreállított szövegében az első forrásait meg is találjuk: „ex artificio, negotiatione vel agricultura . . .” Az „artificum” iparűzést, mesterségbeli foglalatосkodást jelenthet, és ez indította magát Holtzmann és nálunk Székely Györgyöt arra, hogy vándoriparosokra következtessen¹⁷, kiknek dézsma, személyi dézsma kötelezettségét

in schola magistri Girardi Puellae, virum honestum et bene literatum, *cujus mensa communis fuit sibi cum pauperibus, ut viderentur invitati convivae, non alimoniae quaesitores.*” *Balics*: i. m. 126—149. 127. l. A heterodox tanításokról újabban: *Arno Borst*: Die Katharer. Schriften der Monumenta Germaniae Historica. 1954. 78—97. l. A szegénységi mozgalmak legújabb kitűnő marxista értékelése; *Ernst Werner*: Pauperes Christi. Leipzig. 1956.

¹⁶ A dekretális jogban ismert tizedfajtákról: Decret. Greg. III. Tit. 30. egészen. A magyarországi tized fajtákról és a dézsmáltatási gyakorlatról mindenben részletes és tanulságos képet nyerünk *Mályusz Elemér*: Az egyházi tizedkizsákmányolás (Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Bpest, 1953) c. tanulmányából. Az adataiból kialakuló kép visszafelé is jól használható analógia a tizedfajtákra és a dézsmáltatás módjára vonatkozólag. — A nyugat-európai tizedrendszer legújabb igen részletesen dokumentált ismertetése *Georg Schreiber* tanulmányaiában: „Kirchliches Abgabewesen an französischen Eigenkirchen . . .” és „Mittelalterliche Segnungen und Abgaben” a *Gemeinschaften des Mittelalters* c. tanulmánykötetben (Münster, 1948. 151—212 és 213—282. l.).

¹⁷ *Székely György*: A pannóniai települések kontinuitásának kérdése és a hazai városfejlődés kezdetei. Tanulmányok Budapest múltjából, XII. (1957) 7—16. l.

hozza szóba a pápai levél. E megoldást ugyan egyedüli magyarázatnak az eset komplikáltabb voltára tekintettel nehéz elfogadni — Székely sem szánta annak —, de vele együtt mégis azt kell hinnünk, hogy a magyarországi városiasodás akkori mértékével mérhető iparos vándorlás nyomairól van szó. Ennyit akkor is el kell fogadnunk, ha különös megfontolást érdemlőnek találjuk, hogy ez az explikatív felsorolás csak Holtzmann szövegében található, míg a Corpus Juris szövegébe nem került be, bizonytalán azért, mert csupán általánosságban és közismert módon magyarázza a „decima personalis” fogalmát.

A másik megoldásnak olyan helyzet feltételezéséből kellene kiindulni, számos emberről van szó, kik egyik vidékről a másikra vándorolnak, ott hosszabb ideig is tartózkodnak („per multa tempora moram traxerit”). Milyen esetben következett ez be? Talán arról van szó, mire Karácsonyi János oly sok példát tudott felhozni, hogy nemzetségtagok családjaikkal az ősi települési területről messze vidékre kerülnek, mint a Gut-Keledek a Nyírségbe és Biharba, az Abák közül némelyek Temesbe?¹⁸ Hogy az ilyen feltevés jogot ad-e a „multitudo populorum” ilyen értelmezésére, vagy ez a kifejezés csupán a különböző lehetőségek sokféleségét akarta kifejezni, a rekonstruált szövegből nem tűnik ki.

Megint más feltevés felé terel bennünket a Holtzmann-féle szövegnek az a helye, amely szerint a pápa még a „decima praedialis” általa adott értelmezését is megszorítja: „et hoc de vineis tantum et fructibus est intelligendum”. Ebből arra következtethetünk, hogy az érsek kételyei közül csak az ilyen vonatkozásúakra tudott megoldást. De válaszát maga sem tartja kielégítőnek, hiszen egyebekről is volt szó, nem csupán a terménytizedekről. A praedialis dézsma jelenthette még az állat szaporulatból beszolgáltatandó tizedet, amit szívesen neveztek „primitiae”-nek is. Ezt a dézsma fajtát a dekretális nem említi kifejezetten, de bele kell értenünk abba a bizonytalan mondatba, ami a „Consuetudo diu obtenta”-ra bízva, a válasz nélkül maradt kérdéseket.

A régóta kialakult szokás, e dézsma-féleség fizetését illetően a pápa előtt ismeretlen, részben érthetetlen magyarországi viszonyokban gyökerezett, melyek a dézsma szolgáltatás alapjának kialakulását sajátos módon szabták meg. Ha állat-tizedre gondolunk, az állattenyésztésnek az a sajátos módja kerülhet szóba, melyet más forrásokból is elég jól ismerünk¹⁹ és amely a téli és nyári, síkvidéki és hegyi állattartás változásaiból állt.

E megoldás szerint érthető az az általános kép, amit a pápai levél a jogeset alapjaként mutat be: népsokaság vándorlása az egyik egyházmegye területéről a másikéra. S e vándorlás lehetséges oka, az állattenyésztés sajátos formája okozná a tizedfizetési kötelezettségben előálló bonyodalmakat.

Ezek alapján még a dekretálisban érdekelt területeket is megkísérelhetjük közelebbről meghatározni. Nyilvánvalóan olyan szomszédos püspökségek jöhetnek szóba, melyeknek határa e kettős állattartás érintkező pontjaival esik egybe. Itt megint többféle lehetőséggel kell számolnunk. Ha az érsek a maga és egy tartománybeli másik püspök nevében beszélt, legvalószínűbben az esztergomi és váci egyházmegyék határterületeire gondolhatunk

¹⁸ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. II. 20—21. és I. 45. l.

¹⁹ A magyarság néprajza. II. Györffy István: Állattartás. 108—109. l.

azon a tájon, hol a Váchoz tartozó dél-nógrádi dombokról a Cserhát, vagy éppen az észak-nógrádi hegyek legelőire hajthatták az állatokat. Ha nem a saját esetéről szólt az érsek, de tartományához tartozó két püspök vitájáról, Győr és Veszprém határára, a Rába-menti síkság és a Bakony érintkező területeire irányulhat figyelmünk. Ha végezetül egy saját tartománybeli és egy másik, a kalocsai metropoliához tartozó püspök dolgában emelt szót, Eger és Várad vagy Erdély határterületei, a Nyírség és az Erdély-széli hegyek szomszédságában, teremthettek a dézsmáztatásban vitás helyzetet.

Hogy e különféle kombinációk közül tényleg melyik fejezi ki a valóságot, a rendelkezésünkre álló adatok segítségével eldönteni nem tudjuk és mi sem mondhatunk egyebet: „nihil certum duximus respondendum . . .”

MEZEY LÁSZLÓ